

Проф. д-р Хенрик Егберт*, проф. д-р Теодор Седларски**

ОСНОВИ НА СЪВРЕМЕННАТА ИКОНОМИКА: МАНСЪР ОЛСЪН И КОЛЕКТИВНОТО ДЕЙСТВИЕ

Мансър Олсън (1932-1998) придобива известност с една своя влиятелна идея – провалът на колективното действие. Тъй като заинтересуваните групи осигуряват публични (колективни) блага за своите членове със съответни външни ефекти, Олсън предполага, че „гратисчийството“ (англ. free-riding) като рационална индивидуална стратегия ще бъде повсеместен проблем, възпрепятстващ успешното осъществяване на ефективно колективно действие по предоставянето на такива блага. Тази забележителна идея – приложението на методологическия индивидуализъм и допускането за рационално индивидуално поведение в анализа на заинтересуваните групи, създава плодотворна почва за формулирането на нови теории във всички обществени науки и особено в политологията. В икономиката идеите на Олсън допринасят за утвърждаването на теорията на публичния избор и стават предпоставка за основополагащи изследвания в експерименталната икономика – в областта на публичните блага, механизмите за осигуряване на доброволен принос и игрите от типа „дилема на затворника“. В представеното изследване е направен кратък преглед на две от най-известните му книги.¹

JEL: B21; B31; D71; H41

Ключови думи: Мансър Олсън; публичен избор; колективно действие; заинтересувани групи; икономическо развитие; избирателна мотивация; гратисчийство

Мансър Лойд Олсън е роден през 1932 г. в Гранд Форкс, Северна Дакота (САЩ) като наследник на норвежки имигранти, заети преди всичко в селското

* Университет за приложни науки Анхалт, Германия, henrik.egbert@hs-anhalt.de

** СУ „Св. Кл. Охридски“, Стопански факултет, катедра „Икономика“, sedlarski@uni-sofia.bg

¹ Prof. Henrik Egbert, PhD, Prof. Teodor Sedlarski, PhD. FOUNDATIONS OF CONTEMPORARY ECONOMICS: MANCUR OLSON AND COLLECTIVE ACTION. *Summary:* Mancur Olson (1932-1998) became famous with one great idea: the failure of collective action. Since interest groups provide their members with public (collective) goods with corresponding externalities, he assumed that free riding as a rational individual strategy would be a ubiquitous problem hampering the realization of efficient collective action in the provision of such goods. This remarkable idea – the application of methodological individualism and the assumption of rational individual behavior in the analysis of interest groups, provided a fertile ground for theory building in all social sciences, most notably in political science. In the field of economics, Olson's ideas contributed to the establishment of the Public Choice Theory and became a prerequisite for fundamental research in experimental economics – on public goods, voluntary contribution mechanisms and games such as the prisoner dilemma. The present paper briefly discusses his two best-known books. *Keywords:* Mancur Olson; public choice; collective action; interest groups; economic development; selective incentives; freeriding.

стопанство. Мансър следва в Аграрния факултет на Държавния университет на Северна Дакота, а впоследствие благодарение на стипендия „Роудс“ получава магистърска степен от Юнивърсити Колидж в Оксфорд. Записва се да учи в Харвард през 1956 г. Сред преподавателите му там са Едуард Чембърлин, Кенет Галбрейт и Томас Шелинг, при когото защитава дисертация по икономика. Дисертацията е публикувана през 1965 г. под заглавието „*Логиката на колективното действие*“ (*The Logic of Collective Action*) и революционизира гледището в социалните науки относно заинтересуваните групи, задавайки посоката на по-нататъшните работи на Олсън. Между 1963 и 1967 г. той е асистент по икономика в Принстън. Две години – от 1967 до 1969 г., работи в Министерството на здравеопазването, образованието и социалните дейности на САЩ. Там се посвещава на разработването на социални индикатори на благосъстоянието, които имат за цел да допълнят традиционните икономически индикатори на развитието. Олсън е назначен като професор по икономика в Университета на Мериленд през 1969 г., където преподава близо 30 години до внезапната си смърт от сърдечен удар през 1998 г. (вж. Dixit, 1999).²

През 1990 г. Олсън основава своя Център за институционална реформа и изследване на неформалния сектор (Center for Institutional Reform and the Informal Sector – The IRIS Center) към Университета на Мериленд. Центърът има за цел да подкрепя пазарноориентирани реформи и мерки, насочени към независимостта на съдебната система, в някогашните социалистически страни в Европа, както и в държави в Южна Америка и Африка. Дейността на Центъра продължава и до днес под формата на приложни изследвания и политическо консултиране.

Признание за високата научна експертиза и обществено влияние на работата на Олсън приживе са членството му в редица реномирани организации и председателските му позиции в най-престижните икономически и политологически асоциации в САЩ. Президент е на Обществото по публичен избор (което съосновава), на Южната и на Източната икономическа асоциация, както и вицепрезидент на Американската икономическа асоциация.

Научният подход на Олсън може да бъде отнесен към *новата политическа икономия*, съответно към *теорията на публичния избор*. Последната представлява позитивен икономически анализ на човешкото поведение в рамките на обществените групи. Олсън изхожда от индивидуално рационални и максимизиращи полезността си актьори, пренасяйки този мисловен модел към политическата арена. В противовес на *вирджинската школа на публичния избор* (срв. с Егберт, Седларски, 2018; 2020 за обзор на творчеството на Бюкяньн и

² Публикувани са множество обзорни материали върху научните постижения на Олсън. McGuire (1998) представя работата му в биографичен контекст, Dixit (1999) и Rosser (2007) предлагат кратки обзори. McLean (2000), както и Udéhn (1993) анализират критично „*Логиката на колективното действие*“. Работите на Олсън не са формално-математически, а се основават на логическа аргументация. Централните по-късни формално-математически развития на идеите на Олсън с влияние в научната литература са резюмирани от Mueller (2009, pp. 472-500).

Тълок; вж. също Седларски, 2011), която приписва почти изцяло негативен ефект на икономическата дейност на правителството, Олсън е на мнение, че правителствата и държавните актьори могат да имат положително влияние върху икономическото развитие. В този смисъл позицията му е по-малко песимистична, но подчертава и възможността за *правителствени провали* (*government failure*) и необходимостта да се анализират критично действията на държавата.

Централно място в изследванията на Олсън заемат формалните и неформалните обществени групи от лица със специфични интереси. Ключовият въпрос е как възникват и функционират подобни групи, т.е. какви са ефектите върху обществото на заинтересуваните групи, създаващи публични (колективни) блага за членовете си със съответни външни ефекти. По-нататък представяме накратко приносите на Олсън в двете най-влиятелни негови произведения (срв. също с Dixit 1999).³

Логиката на колективното действие

Дисертацията на Олсън „Логиката на колективното действие“ (Olson, 1965) се смята за крайъгълен камък в социалните науки. Тя поставя под въпрос конвенционалната теория в политологията за възникването и действието на обществените групи. Стандартният модел до 1965 г. допуска, че групите възникват едва ли не от само себе си на основата на еднакви интереси, за да изразяват и да постигат общи цели в рамките на социума. Тези групи се конкурират помежду си и се контролират взаимно. Надпреварата води до налагането в демократичната система на интересите на определени групи, които съответстват на индивидуалните интереси на членовете им, като постигнатите по този начин резултати са политически желани.

За Олсън подобно описание е неправдоподобно. Неговата аргументация се основава на методологическия индивидуализъм: индивидите действат рационално в смисъла на егоистични материалисти. Това се отнася и до поведението им като членове на т.нар. *заинтересувани групи* (или групи със специфичен /ограничен/ интерес, англ. *special-interest groups*). Не съществува непременно съответствие между индивидуалните интереси на членовете и колективните цели на дадена група. По-скоро се наблюдава конфликт между тях. Подобни конфликти са налице, вкл. когато постигането на груповата цел е в интерес на отделния член. Понеже индивидите преследват своята собствена полезност, те ще допринасят за груповото благо само дотогава, докато тяхната лична пределна полезност е по-голяма от пределните им разходи. Това допускане обаче не гарантира, че членовете въобще биха допринасяли за постигането на груповите цели.

³ За коментар върху третата книга на Олсън „Власт и просперитет: Надрастването на комунистическите и капиталистическите диктатури“ (Olson, 2000) срв. с Wintrobe, 2001.

Причината е, че от икономическа гледна точка заинтересуваните групи предоставят публични (колективни) блага. Те се отличават с неконкурентност и липса на възможност за изключване от потреблението. Подходящ пример са тарифните договорености между синдикатите и работодателските организации. Тези договорености относно заплащането са в сила както за членове на синдикатите, така и за нечленуващи в тях, т.е. могат да възникнат ползи за всички наети под формата на по-високи заплати или по-добри условия на труд, без да е било необходимо всеки работник да даде своя принос за постигането на тези цели.

Успешно наложените от дадена заинтересувана група цели са публични блага, достъпни за всички. Липсата на възможност за изключване от потреблението на публичните блага е сред основните причини рационалните членове на групата да се държат като *гратисчици* (*free-riders*). Известното в икономиката следствие от въздържането от участие в осигуряването на публичните блага е неефекасното постигнато количество от даденото благо. В по-съвременната терминологична употреба става дума за некооперативни игри между членовете на дадена група с типичен резултат неефективно равновесие по Наш.

Според Олсън размерът на групата и съставът ѝ влияят върху броя на гратисчиите в нея. Груповият успех зависи от способността да се развият механизми, които предотвратяват гратисчийството (срв. също с Chamberlin, 1974). В *малките групи*, в които по-често членуват индивиди с близки предпочитания, гратисчийството се наблюдава по-рядко. Обикновено такива групи съумяват по-лесно да постигнат единодушие и стабилни правила за поведение. Дори в случаите обаче, когато само един член предоставя основния принос за постигането на груповата цел, а останалите полагат минимални усилия, целта все пак е осъществена и публичното благо е доставено. Този аргумент на „експлоатацията на големите от малките“ (*exploitation of the great by the small*) е онагледен от Olson и Zeckhauser (1966) с помощта на проучване на приносите на малки и големи национални стопанства в НАТО при предоставяне в желаната степен на благото „сигурност“.

Олсън допуска, че на *средноголемите групи* се налага да използват други механизми за предотвратяване на „возенето без билет“. В този случай се приема, че всеки член може да наблюдава поведението на останалите и всяка некооперативна постъпка е забелязвана. Макар това да прави лесно наказването на гратисчиите, следенето и санкционирането на членовете на групата е свързано с транзакционни разходи (Hechter, 1987). Оказва се, че проблемът с гратисчиите може да има допълнителен аспект. Ако провинилите се са известни, кой все пак ще се заеме с налагането на наказанието? От полза за всички в групата е да бъде наказвано престъпването на правилата, но никой конкретен член не желае да е този, който налага санкцията. С други думи, наказването на гратисчиите също представлява публично благо за групата (Coleman, 1990). Възможно решение е груповият член, който осъществява наказанието, да бъде обезщетен от останалите за поетите разходи.

Има и групи с много голям брой членове (партии, синдикати, индустриални съюзи, потребителски обединения, съсловни организации), които в значителна степен са анонимни един за друг. Тук поведението на „возене без билет“ много трудно може да бъде забелязано и санкционирано. Ако всички членове възприемат рационално поведение, никой не би допринесъл за реализиране на общата цел и групата не би трябвало въобще да съществува. Още Downs (1957) предсказва подобно поведение при демократични избори с многобройни гласоподаватели (срв. с McLean, 2000), а също и Тълк при участието в революции. Проблемът във всяка от тези ситуации е, че приносът на всеки отделен индивид за постигането на груповата цел е пределно малък и следователно всички би трябвало да се държат като „рационални гратисчии“.

Олсън задава въпроса защо въпреки това съществуват големите заинтересувани групи. В рамките на неговия подход групите въвеждат *избирателни стимули*, подтикващи членовете да привнесат своя дял. За да бъдат ефективни, тези избирателни стимули трябва да увеличават ползата на членовете. Разграничават се монетарни – под формата на възнаграждение или отстъпки в цените, и немонетарни стимули – под формата на престиж или повишение на социалния статус в групата (срв. със Седларски, 2014). Следователно съществуването и успехът на големите заинтересувани групи зависят от мотивиращата сила на въведените избирателни стимули за членовете.

От изложеното дотук може да се заключи, че в политическия процес малките обединения на интереси с еднотипни предпочитания на членовете имат относително предимство, тъй като могат да предотвратяват по-ефикасно гратисчийството и да въвеждат специфични избирателни стимули. Както видяхме, големите групи по-рядко постигат успех в това. Популярен пример са лобистките обединения на компании с обозрим брой на членовете със сходни предпочитания, от една страна, и лобистките сдружения на потребители с много членове със силно различаващи се предпочитания, от друга. Сдруженията на компании успяват много по-лесно да наложат интересите си (например повисоки цени за продукцията си чрез натиск за въвеждане на ограничения върху вноса) в сравнение с потребителските обединения (например по-ниски цени чрез настояване за допускане на по-голяма конкуренция).

Подходът на Олсън насърчава множество последващи изследвания в икономиката, политологията и социологията. Описаният от него *парадокс на големите групи* представлява на практика случай на „дилема на затворника“ с n броя участници. Експерименталните изследвания, вдъхновени от теорията на Олсън, многократно я подлагат на проверка и търсят факторите, които карат индивидите доброволно да допринесат за създаването на публични блага, дори в случаите, когато е възможно да изберат поведение на гратисчии. Основен резултат от експерименталните проучвания е, че много често голям брой хора възприемат поведение като на *homo economicus* (но не всички индивиди във всяка ситуация). Емпиричните изследвания установяват, че хората често допринасят за публичните блага, дори когато могат да бъдат гратисчии, без да са

заплашени от санкции. Тези разкрития насочват изследователския фокус през последните десетилетия към значението на институциите, чието действие предотвратява или намалява остротата на анализирания от Олсън проблеми (срв. с Czech, 2016).

Изследванията на Гарет Хардин (Hardin, 1968) и Елинор Остром (Ostrom, 1998; 2000) относно *ресурсите със споделено ползване (common pool resources)* също могат да бъдат разглеждани като допълващи работите на Олсън. Остром анализира условията, които трябва да бъдат изпълнени, за да се осъществи успешно колективно действие. Тя разработва проблема за значението на интернализирания от членовете на групите норми на поведение. Ако такива са налице, груповите действия могат да бъдат ефективно координирани.

„*Логиката на колективното действие*“ дава тласък на теоретични промени в политологията и в социологията. Тя поставя под съмнение ефективността на осъществяването на груповите интереси в демократичните системи. За Олсън основен става въпросът как да бъдат изградени политическите институции, така че да оказват положителен ефект върху икономическото развитие на обществата. Във второто си най-важно произведение той изследва именно тази проблематика.

Възход и упадък на нациите

Книгата на Олсън „*Възход и упадък на нациите*“ (Olson, 1982) е разширение на „*Логиката на колективното действие*“. От една страна, авторът прилага същата мисловна конструкция към държавата, разглеждайки я като построение от заинтересувани групи, и анализира последствията от евентуалното приложение на своите разкрития за развитието на стопанството. От друга страна, Олсън частично изоставя положителния икономически анализ и използва нормативни аргументи, призовавайки да бъдат изградени правилните институции за икономическото развитие. Следователно дискусиата е фокусирана върху дизайна на институционалните условия (вж. също Егберт, Седларски, 2019 за теорията на Баумол).

Главният извод на Олсън е, че за икономическия растеж на дадено общество твърде дългите периоди на политическа стабилност не са непременно благотворни. Продължително стабилните демокрации развиват „*институционална склероза*“, т.е. заинтересуваните групи се укрепяват, възпрепятствайки икономическата ефективност и развитие. Причината се крие в това, че с времето в дадена държава множество заинтересувани групи се обединяват във „*федеративни сдружения*“, като се подкрепят взаимно и формират „*разпределителни коалиции*“. Те стават политически твърде влиятелни и се налагат в обществените конфликти по повод на различни разпределения над всички останали групи. Разпределителните коалиции осигуряват за своите членове високи ренти за сметка на други в обществото, вкл. на по-слабо организирани групи. Подобни ренти са защитавани безкрайно във времето и са повишавани от успешните коалиции.

Пример са протекционистичните мерки, налагани от различни индустриални обединения и политически групи, които влияят върху пазарите, вкл. чрез данъчната политика и държавните субсидии в полза на собствените им интереси (Olson, 1982; Dixit, 1999). Ако в тези разпределителни коалиции са включени и политически партии и политици, последните се превръщат в *политически предприемачи*, занимаващи се с *извличане на ренти (Rent-seeking)*. Обяснението на Олсън за извличането на ренти от страна на политиците е близко до това на Тълк и Баумол (срв. с Егберт, Седларски, 2018; 2020). Ако успеят да организират хомогенни заинтересувани групи, политическите предприемачи могат ефективно да използват потенциала на разпределителните коалиции.

Такива разпределителни коалиции и съглашения възникват постоянно в демокрациите с нарастваща с времето сила. Отрицателното им въздействие върху икономическото развитие се дължи на две причини: първо, те успешно ограничават достъпа на други заинтересувани групи до разпределението на ресурси и второ, предотвратяват иновациите и възпират обществения напредък в случаите, когато са застрашени собствените им ренти. Като следствие може да се стигне до стагниращи общества, намиращи се в *капани на развитието* си (Dixit, 1999; срв. също с обяснението на значението на институциите при Гершенкрон в Седларски, Егберт, 2016). Според Олсън множество развити държави страдат от наличието на такива разпределителни коалиции и ако не им се удаде да ги разформироваат, се стига до икономически упадък. Такова е обяснението му на германското и японското „икономическо чудо“ след Втората световна война, дължащо се на разрушаването на стари институции и разпределителни коалиции и довело до възможността в двете страни да се развият нови заинтересувани групи.

Едно от следствията на тази аргументация е, че дадена държава може да преодолее дългосрочната стагнация само ако се стигне до радикални обществени преобразувания. Техният резултат е разрушаването на старите разпределителни коалиции и осигуряването на възможността нови заинтересувани групи да осъществят интересите си. Мое (2009) обръща внимание на паралелите между подхода на Олсън и Шумпетеровата теория за стопанския прогрес чрез разрушаващия равновесието предприемач. Само промяната на статуквото води до развитие.

*

От една страна, работата на Олсън е пример за *икономически империализъм*, тъй като прилага характерните за стопанската наука методологически индивидуализъм и концепцията за рационално поведение към обяснението на заинтересуваните групи. От друга страна обаче, Олсън е представител на онзи тип икономисти, които гледат на икономиката изцяло като на социална наука, обяснявайки стопанските процеси именно по този начин и допринасяйки за единството на обществените науки. Публикациите му са цитирани повече в

политологията, отколкото в икономиката. И въпреки това теоретичният му подход е чисто икономически и подпомага в значителна степен разпространението и налагането на теорията на публичния избор в съседните на икономиката науки.

Подобно на Тълок и Бюкянън, Олсън почти изцяло избягва математическото моделиране и емпиричните проверки на изводите си. Той е идейният вдъхновител на експерименталните изследвания в областта на игрите с публични блага и моделирането на „дилеми на затворника“ с n броя участници. Олсън проправя пътя за проучванията на *ресурсите със споделено ползване (common-pool resources)*, проведени по-късно от Остром. Работата му подчертава значението на институциите за икономическото развитие, още преди новата институционална икономика (срв. със Седларски, 2013) да придобие широка популярност и макроикономическите анализи да започнат да включват институциите.

Днес, повече от 50 години след публикуването на „Логиката на колективното действие“, не всички изводи в книгата се приемат за универсално верни. Например не във всяка голяма група могат да бъдат открити избирателни стимули, а се смята, че публичните (колективните) блага могат да възникнат и чрез доброволен принос на членовете. Развитието на новата институционална икономика като част от ортодоксалния икономически анализ от 70-те години на XX век и повсеместното приложение на теорията на игрите в икономиката допринасят в най-голяма степен за конкретизирането и проверката на теориите на Олсън в съвременния икономически анализ.

Използвана литература:

Егберт, Х., Седларски, Т. (2020). Основи на съвременната икономика: Гордън Тълок и публичният избор. *Икономическа мисъл*, N 1, с. 107-119.

Егберт, Х., Седларски, Т. (2019). Основи на съвременната икономика: Уилям Баумол и предприемачеството. *Икономическа мисъл*, N 1, с. 109-117.

Егберт, Х., Седларски, Т. (2018). Основи на съвременната икономика: Джеймс Бюкянън и конституционната икономика. *Икономическа мисъл*, N 1, с. 113-122.

Седларски, Т. (2011). Икономика и право – икономически анализ на възникването и ефектите на правните норми. *Икономически алтернативи*, N 1, с. 82-102.

Седларски, Т., Егберт, Х. (2016). Основи на съвременната икономика: Александър Гершенкрон. *Икономическа мисъл*, N 1, с. 133-141.

Седларски, Т. (2014). Интегриране на социалния статус в икономическата теория: статусната икономика на Робърт Франк. *Икономически и социални алтернативи*, N 4, с.117-134.

Седларски, Т. (2013). *Нова институционална икономика*. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“.

Chamberlin, J. (1974). Provision of collective goods as a function of group size. *American Political Science Review*, 68 (2), pp. 707-716.

Coleman, J. S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.

Dixit, A. (1999). Mancur Olson – Social Scientist. *Economic Journal*, 109 (456), pp. 443-452.

Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons. *Science*, 162 (3859), pp. 1243-1248.

Hechter, M. (1987). *Principles of Group Solidarity*. University of California Press.

McGuire, M. C. (1998). Mancur Lloyd Olson, Jr. 1932-1998: personal recollections. *Eastern Economic Journal*, 3 (24), pp. 252-264.

McLean, I. (2000). The divided legacy of Mancur Olson. *British Journal of Political Science*, 30 (4), pp. 651-668.

Moe, E. (2009). Mancur Olson and structural economic change. *Review of International Political Economy*, 16 (2), pp. 202-230.

Mueller, D. C. (2009). *Public Choice III*. Cambridge: Cambridge University Press.

Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge: Harvard University Press.

Olson, M. (1982). *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*. New Haven and London: Yale University Press [бълг. превод Мансър Олсън (2001). Възход и упадък на нациите. Икономически растеж, стагфлация и социални ограничения. С.: ИК Златорогъ].

Olson, M. (2000). *Power and Prosperity: Outgrowing Communist and Capitalist Dictatorships*. New York: Basic Books.

Olson, M., Zeckhauser, R. (1966). An economic theory of alliances. *Review of Economics and Statistics*, 48 (3), pp. 266-279.

Ostrom, E. (2000). Collective action and the evolution of social norms. *Journal of Economic Perspectives*, 14 (3), pp. 137-158.

Ostrom, E. (1998). A behavioral approach to the Rational Choice Theory of collective action. *American Political Science Review*, 91 (1), pp. 1-22.

Rosser, J. B. (2007). Symposium the rise and decline of Mancur Olson's view of The Rise and Decline of Nations. *Southern Economic Journal*, 74 (1), pp. 4-17.

Udén, L. (1993). Twenty-five years with The Logic of Collective Action. *Acta Sociologica*, 36(3), pp. 239-261.

Wintrobe, R. (2001). Reviewed Work: Power and Prosperity: Outgrowing Communist and Capitalist Dictators by Mancur Olson. *Public Choice*, 106 (3/4), pp. 390-395.

23.12.2020 г.